

"Bhartiya filmo ane geet-sangeet" "ભારતીય ફિલ્મો અને ગીત-સંગીત"

Dr.Hirendrapandya

Government Arts and Commerce College Sami, Patan

KEYWORDS

ભારતીય ફિલ્મોનાં સંદર્ભે વિચારીએ તો ગીત-સંગીત એ મહત્વનું અંગ છે. ગીત-સંગીત વિના ભારતીય ફિલ્મોનો વિચાર પણ ન થઈ શકે એમ કહી શકાય. કલ્પિત ગીતોનો ભારતીય જનમાનસ પરનો પ્રભાવ જાણીતો છે. તેથી જ, ભારતીય ફિલ્મોની તપાસ કરતી વખતે ગીતોની પણ તપાસ થવી જોઈએ. ગીતો એ ફિલ્મનું અવાસ્તવિક અંગ છે અથવા ગીતની ચર્ચા માત્ર જનમનરંજક ફિલ્મોનાં સંદર્ભે જ થઈ શકે એમ કહીને ગીતોની ચર્ચા ટાળવી ન જોઈએ. ભારતીય ફિલ્મોમાં શાસ્ત્રીય સંગીત, સૂફી સંગીત, પાશ્ચાત્ય સંગીત, ભક્તિ સંગીત, વિવિધ પ્રાંતીય લોકસંગીત વ્યાપક રીતે પ્રયોજાયેલું જોવા મળે છે. પાત્ર, પટકથા, પરિવેશ ઇત્યાદિ તત્વોની જેમ જ ગીતોની પણ ફિલ્મકૃતિના સંદર્ભે તપાસ થવી જોઈએ. ઉદાહરણથી આ વાત સમજાવે.

ઉ.દા.:

'કાગા રે કાગા રે, મોરી ઇતની અરજ તોસે
યુન યુન ખાઈઓ માંસ,
અરે, જિયા રે ખાઈઓ ના તુમ નૈના મોહે,
ખાઈઓ ના તુમ નૈના મોહે પિયા કે મિલન કી આશ'.

ફિલ્મ 'રોકસ્ટાર'માં (ઇ.સ.૨૦૧૧) સંભળાતી આ પંક્તિઓના મૂળ લોકદુહામાં રહેલા છે. આધુનિક યુગના યુવકની વિરહવેદનાની રજુઆતને વેધક બનાવે છે વર્ષો જૂનો દુહો.

ઉ.દા.:

'એ દુનિયા અગર મિલ ભી જાવે તો ક્યા હૈ?' આ ગીત ગુરુદત્તની જાણીતી ફિલ્મ 'પ્યાસા'નું છે. અનુરાગ કશ્યપની ફિલ્મ 'ગુલાલ'ની કથા આ ગીતથી પ્રેરિત છે. આ ગીતના શબ્દો ફેરફાર સાથે 'ગુલાલ' ફિલ્મના અંતે સંભળાય છે. 'ગુલાલ' ફિલ્મના અંતે આવતું ગીત જુદું છે. પરંતુ ગીતના શબ્દો અને સંગીતમાં 'પ્યાસા' ફિલ્મનાં ગીતનો સ્પષ્ટ પડઘો સંભળાય છે. અનુરાગ કશ્યપે સહેતુક આ રીતનું ગીત મૂક્યું છે. 'પ્યાસા' ફિલ્મમાં ગુરુદત્તે પૈસા ભૂખ્યા દંભી સમાજ વડે સતત અપમાનિત થતાં કવિની વેદના દર્શાવી છે. આ સમાજ જીવતા કવિને માં આપતો નથી અને કવિના મૃત્યુ પછી તેને શ્રદ્ધાંજલિ આપવા માટે ભવ્ય કાર્યક્રમ યોજે છે. ફિલ્મ 'ગુલાલ'માં આ સૂર વ્યાપક બને છે. સારા માનવી માટે આ દુનિયામાં પ્રેમ, માન, પ્રસિદ્ધિ કશું જ નથી. આ દુનિયા ગાંધી કે ગાલિલે જોવા માટે નથી. આ રીતે 'પ્યાસા' ફિલ્મનો ધ્વનિ 'ગુલાલ'માં તાર સ્વરે પહોંચે છે. એ ભારપૂર્વક દર્શાવવા અનુરાગ કશ્યપે ગીતનો આવો સુંદર વિનિયોગ કર્યો છે.

ઉ.દા.:

અનુરાગ કશ્યપની બીજી ફિલ્મ 'ગેન્ગ્સ ઓફ વાસેપુર'માં લગભગ બારેક જેટલાં ગીતો છે. આખી ફિલ્મ કોલસાની ખાણ પર હક રાખતા અને એકબીજાના કુટુંબીજનોને નિર્દયતાથી રહેંસી નાખતાં બે પરિવારની વાત કહે છે. અપરાધ જગતને રજૂ કરતી આ ફિલ્મમાં હિંસક દૃશ્યોની ભરમાર છે. ફિલ્મમાં લગભગ બધાં ગીતો પાર્શ્વસંગીત સાથે સંભળાય છે. એક પણ ગીત પાત્રનાં મુખે મૂકાયું નથી. બેકગ્રાઉન્ડરૂપે મૂકાયેલાં ગીતોથી આખી ફિલ્મનો એક નવો જ લય રચાય છે. વળી, ગીતો પાર્શ્વસંગીતરૂપે આવવાથી ફિલ્મનો કથાપ્રવાહ ક્યાં અટકતો નથી.

આવી કલ્પનાસભર રીતે થતો ગીતોનો વિનિયોગ ગીતને માત્ર મનોરંજનનું સાધન બનવા દેતો નથી. ગીત-સંગીત ફિલ્મકૃતિનું અંતરંગ તત્વ બનીને આવે છે ત્યારે ફિલ્મના માધ્યમની ક્ષિતિજો વિસ્તરે છે. ગીત-સંગીતની તપાસ સમગ્ર ફિલ્મકૃતિના સંદર્ભે થવી જોઈએ. 'બૈજુ બાવરા' અને 'સંગીતસમ્રાટ તાનસેન' જેવી સંગીતપ્રધાન અને ઐતિહાસિક પરિવેશવળી ફિલ્મોમાં સંગીતમાં જોવા મળતી ક્ષતિઓ તરફ અભિજિત વ્યાસ યોગ્ય રીતે આંગળી યીંચે છે. 'કોઈ પણ પ્રકારની બંદિશ ચોરકેસ્ટ્રેશન માટે વાજિત્રોની પસંદગી કરવી એક ખૂબ સમજ માંગી લેતું કાર્ય છે...' 'સંગીતસમ્રાટ તાનસેન'માં સાથદારીમાં તબલાં વાગતા હતાં, તો 'બૈજુ બાવરા'ના સંગીતમાં વાયોલીન અને પિયાનો તથા બ્રાસ જેવાં વાજિત્રો ભરપૂર ઉપયોગ થયો છે. આ વાજિત્રો જે સમયની વાત આ

ફિલ્મોમાં થઈ છે તે સમયે ક્યાંય શોધાયા પણ નહોતાં.'

ટોમ હોપર (Tom Hopper) દિગ્દર્શિત ફિલ્મ 'લા મિઝરેબલ' (Les Miserables) (ઇ.સ.૨૦૧૨) આ સંદર્ભે નોંધપાત્ર બની રહે છે. વિશ્વવિખ્યાત ફ્રેંચ નવલકથાકાર વિક્ટર હ્યુગોની સુપ્રસિદ્ધ નવલકથા 'લા મિઝરેબલ'ને કચકડે કડારતી આ ફિલ્મ મૂળ નવલકથા પરથી રચાયેલ સંગીતનાટિકા પરથી બની છે. આખી ફિલ્મમાં સંવાદો પદ્યમાં છે અને એને પુલાવક બનાવે છે સંગીત. વૈવિધ્યસભર પાત્રસૃષ્ટિ ધરાવતી વિશાળ ફલક પર વિસ્તરેલી નવલકથાની ફિલ્મકૃતિરૂપે અસરકારક રજૂઆત શક્ય બની છે આ પ્રયુક્તિથી. જ્યાં વાલજ્યાં (Hugh Jackman) કે કાયદાનો રક્ષક એવો પોલીસ અધિકારી જેવર્ટ (Russell Crowe), ફેન્ટાઈન (Anne Hathway) વગેરે પાત્રોનાં મનોમંથનો રજૂ કરતાં સંવાદો - શબ્દો અને સંગીત બંને દૃષ્ટિએ ખૂબ ધ્યાન ખેંચે છે. ફિલ્મનાં દૃશ્યોનું સંકલન પણ શબ્દ અને સૂર સાથે તાલ મિલાવતું હોય તે રીતે થયું છે. અહીં ફિલ્મના આરંભે આવતું જ્યાં વાલજ્યાંના હૃદય પરિવર્તનવાળું દૃશ્ય દૃષ્ટાંતરૂપે જોઈએ.

ઉ.દા.:

'Les Miserables' ફિલ્મમાં પાદરીના ઘરેથી ચાંદીના વાસણો ચોરીને ભાગેલો જ્યાં વાલજ્યાં પોલીસના હાથે પકડાઈ જાય છે. પોલીસની સામે પાદરી જૂઠું બોલે છે. પાદરી કહે છે કે મેં જ વાસણો તેને આપ્યા હતા. ત્યારબાદ પાદરી બે ચાંદીની દીવીઓ પણ જ્યાં વાલજ્યાંને આપે છે. પાદરીએ જ્યાં વાલજ્યાંને રાતવાસો કરવા દીધો હતો. પ્રેમથી જમાડ્યો હતો અને જૂઠું બોલીને પોલીસના પંજામાંથી છોડાવી પણ દીધો. પાદરી જ્યાં વાલજ્યાંને ચાંદીના દીવા આપીને કહે છે,

પાદરી : But remember this, my brother.

See in this some higher plan.
You must use this precious silver
To become an honest man.
By the witness of the martyrs,
By the passion and the blood,
God has raised you out of darkness !
I have saved your soul
For god.

હવે, જ્યાં વાલજ્યાંના મનમાં શરૂ થાય છે દ્રવ્ય. તેના હાથમાં પેલો પીળો કાગળ છે જેમાં લખ્યું છે કે તે 'ખતરનાક માણસ' છે. ઓગાપ્રીસ વર્ષના કડવાં અનુભવો છે અને સામે છે આ પાદરી. ચર્ચમાં એકલો ઊભેલો જ્યાં વાલજ્યાં શું અનુભવે છે તે જોઈએ.

જ્યાં વાલજ્યાં :What have I done,
Sweet Jesus, what have I done?
Become a thief in the night
Become a dog in the run!
Have I fallen so far
And is the hour so late
That nothing remains
but the cry of my hate?
The cries in the dark
that nobody hears,
Here where I stand
at the turning of the years.
If there's another way to go.
I missed it twenty long years ago.
My life is a war
that could never be won.
They gave me a number
and murdered Vijjean.
When they chained me

and left me for dead
 Just for stealing a mouthful of bread!
 એકીશ્વાસે એટલું બોલીને જ્યાં વાલજ્યાં ઊડો શ્વાસ લે છે.
 Yet why did I allow this man
 To touch my sould and teach me love?
 He treated me like anyother
 He gave me this trust
 He called me brother.

My life he claims for God above...
 Can such things be?
 For I had come to hate the world-
 This world that always hated me!
 Take an eye heart into stone!
 Turn you heart into stone!
 This is all I have lived for !
 This is all I have known!

One word from him and I'll be back
 Beneath the lash
 Upon the rack
 Instead he offers me, my freedom.
 I feel my shame inside me
 like a knife.
 He told me that I have a soul...
 How does he know?
 What spirit comes to move my life?
 જિસસ સામે પગે પડીને જ્યાં વાલજ્યાં સવાલ કરે છે:
 Is there another way to go?
 I am reaching, but I fall.
 And the night is closing in...
 As I stave into the void-
 To the whirlpool of my sin.
 જ્યાં વાલજ્યાં ઊભો થઈને ચર્ચની બહાર નીકળતાં પોતાનો નિશ્ચય આ શબ્દોમાં
 વ્યક્ત કરે છે:

I'll escape now from that world-
 From the world of Jean Valjean.
 Jean Valijejan is nothing now!
 Another story must begin !

પેલા પીળા કાગળને ફાડીને તેના ટુકડા હવામાં ફંગોળતો જ્યાં વાલજ્યાં જાણે
 કે પોતાની અંદરની દુનિયા પ્રત્યેના દ્રેષને, આકોશને ફંગોળી દે છે. આ આમું
 દૃશ્ય ખૂબ સુંદર રીતે જ્યાં વાલજ્યાંનું મનોમંથન, તેનો તીવ્ર સંઘર્ષ બતાવે છે.
 ઉપરોક્ત વિવિધ દૃષ્ટાંતો પરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે જો ફિલ્મસર્જક
 કુશળતાપૂર્વક ગીત-સંગીતનો વિનિયોગ કરે તો ચોક્કસપણે ફિલ્મકૃતિ સુંદર
 બનતી હોય છે. બીજું કે, ગીતો માત્ર મનોરંજન તરીકે નહીં પણ એક પ્રયુક્તિરૂપે,
 પાત્રના સંવેદનોને ભારપૂર્વક રજૂ કરવા માટે કે ફિલ્મની પટકથાના ભાગરૂપે
 પણ પ્રયોજાય છે.
 પ્રખ્યાત દિગ્દર્શક માઈકલેજેલો એન્તોનિયોનીના શબ્દોમાં કહીએ તો, “ફિલ્મ
 એટલે ‘ઈમેજ’ (Image) અને ‘સાઉન્ડ’(Sound) બંને”. તેથી જ, ફિલ્મમાં
 ધ્વનિનાં બધાં પાસાં – પાર્શ્વસંગીત, ગીત, સંવાદ, નીરવતા વગેરેની વિગતે
 તપાસ થવી જોઈએ.